

Premonstratenzer Wetgeving

1120-1165

SUMMARIUM

Intendit auctor — canonicus Bernensis — pressius determinare annos, in quibus codificationes legiferae Ordinis, saeculo duodecimo, exaratae fuerint. Ad has devenit conclusiones : Perspiciens Norbertus plurimos discipulos ad suum institutum sese aggregasse, regulam assumpsit, in qua vita apostolica, cui potissimum adhaerere intendebat, in tuto poneretur. Ad hoc selegit Regulam S. Augustini ; et quidem Regulam illam quae nunc dici solet : regula secunda + tertia. Influxus ex parte Ordinis S. Benedicti aut Cisterciensis in hac regulae selectione quaeri non debet.

Postea Ordo recens fundatus multum excrevit. Ut unitas inter plurima illa coenobia tutius et uniformius retineretur, statuta condita fuerunt. Et quidem ante a. 1131. Prima haec codificatio, cuius tenor ad nos non pervenit, plura hausit e fontibus Cisterciensibus : Ecclesiastica officia ; Summa Cartae caritatis. Valore iuridico dotata erat illa codificatio, ab auctore postulata accurato examine instituta. — Nova quaedam codificatio confecta est, versus annos 1140-1165 ; codificatio ista edita fuit a R. VAN WAEFELGHEM, anno 1913 (= Pw). Redactio ista erat codificatio authentica Ordinis.

E. MARTÈNE aliam olim edidit codificationem Statutorum. Codex, e quo Martène textum horum Statutorum Ordinis hausit, detectus fuit ab auctore huius inquisitionis ; asservatur nempe iste textus Parisiis, Bibl. Nat., ms. latin. 14.762. Codificatio haec confecta est in Ordine, annis 1161-1165. Fontes primarii huius codificationis aestimandi sunt : Statuta ed. a Van Waefelghem et Usus Ord. Cisterciensis, an. circ. 1152.

I. NORBERTUS TE PRÉMONTRÉ

Toen Norbertus in de lente van 1120 het eenzaam gelegen Prémontré had gekozen om er een klooster op te richten, beschouwde hij het als zijn eerste taak volgelingen te winnen. De met uitzonderlijke talenten begaafde prediker slaagde hierin spoedig. Van een

tocht naar Kamerijk en Nijvel keerde hij nog vóór Pasen van hetzelfde jaar met dertien gezellen terug ¹⁾. In overeenstemming met het strenge armoede-program, dat de stichter kort te voren aan de kanunniken van Saint-Martin in de voorstad van Laon had uiteengezet ²⁾, wilde men de leefwijze herstellen van de eerste groep christenen te Jerusalem ten tijde der apostelen, toen alles gemeenschappelijk was en aan ieder gegeven werd, wat hij nodig had. Tevreden met hetgeen Norbertus hen door woord en voorbeeld leerde, voelden zijn onderhorigen geen behoefte aan geschreven bepalingen. Zelf echter wenste hij zijn stichting voor de toekomst op de instellingen der Vaders te grondvesten. Terwijl meerdere geestelijken hem allerlei raadgevingen, waaronder aansluiting bij Cîteaux, deden toekomen, koos Norbertus na rijp overleg de regel van Augustinus. Twee redenen brachten hem tot deze beslissing: alle clerici onder zijn volgelingen hadden sinds hun jeugd tot de canonica stand behoord en zelf wilde hij het «apostolica vita», zoals de bisschop van Hippo dit beschreven en vernieuwd had, getrouw naleven ³⁾.

Opmerkelijk is echter, dat de op zich voor de hand liggende keuze van de regula Augustini niet het gewenste resultaat meebracht: zij bevorderde niet de rust en eenheid in de nieuwe gemeenschap, maar veroorzaakte een ernstige crisis. Meerdere voorschriften ervan werden op uiteenlopende wijze geïnterpreteerd en men bemerkte, dat zij niet overeenkwamen met de gewoonten van andere reguliere kanunniken, die toch ook de Augustinusregel volgden ⁴⁾. Niet enkel te Prémontré, ook buiten de orde leidde het aanvaarden van de regel tot onzekerheid en tweedracht. Twee brieven,

¹⁾ *Vita S. Norberti*, uitg. J. C. VAN DER STERRE, p. 83: *quod in septimana Passionis Domini ante Pascha, cum tredecim reversus, praenominatum locum, Praemonstratum videlicet, possedit*. Antwerpen, 1656. Verder geciteerd als: *Vita B*.

²⁾ *Vita Norberti Archiepiscopi Magdeburgensis*, uitg. R. WILMANS, in: MGH, SS., t. XII, p. 678: *Propositum etenim nostrum est, aliena non quaerere, raptam cum placitationibus vel iusticiis saecularibus vel quaerimoniis nullatenus repetere, ... secundum saniores intellectum pure evangelica et apostolica vita praelegi vivere*. Hannover, 1856. Dit *Vita* (o. c., p. 663-706) wordt verder geciteerd als: *Vita A*.

Vergelijk *Vita B*, p. 78-80.

³⁾ Voor bovenstaande schildering zie: *Vita A*, p. 678-683.

⁴⁾ *Vita A*, p. 683: *Deinde cum singuli singulas super eandem regulam expositiones et interpretationes, diversas opiniones autumarent, eo quod eius scripta et aliorum regularium opera videbant non convenire, aliosque ad timorem, alios ad dubitationem, alios ad teporem inducerent, utpote plantationem adhuc tenuiter radicatum: Quid miramini, inquit homo Dei...*

geschreven in de jaren 1122-1126, geven ons een duidelijk beeld van de stemming, die in canonica milieus heerste ten opzichte van de door Norbertus ingevoerde gebruiken. Ze doen ons tevens het antwoord aan de hand op de vraag, welke regel van Augustinus Norbertus als leidraad koos.

De eerste is een schrijven van Walter, bisschop van Maguelonne en legaat van de Heilige Stoel in Frankrijk, gericht aan Seher, abt van Chaumouzey; hierin betreurt hij het, dat de abt en diens kloosterlingen zich zo gemakkelijk van de traditionele gewoonten laten afbrengen door Norbertus. Deze nieuwlichter laat zich bij zijn hervormingen leiden door wat hij de ware regel van Augustinus noemt. De verschillende punten, door deze tekst voorgeschreven, worden daarna onder de loupe genomen. Vooral de wijziging van het breviergebed wordt scherp gehekeld. Op welk gezag immers berust de indeling van het goddelijk officie in drie seizoenen, zoals die door Norbertus wordt voorgestaan? Verder meent Walter, dat de strenge bepalingen inzake vasten, onthouding, stilzwijgen en handenarbeid, welke zijn tegenstander op grond van bedoelde regel heeft ingevoerd, aangepast dienen te worden aan de plaatselijke omstandigheden. Tenslotte weerlegt hij het argument, dat Norbertus aanhaalt om het gebruik van wollen kleding te rechtvaardigen, en merkt hierbij schamper op, dat zijn opponent voor deze bepaling wel de vanouds gevolgde regel van Augustinus benut, hoewel deze niet voor mannen geschreven zou zijn ⁵⁾.

Het tweede document is een brief van Pontius, abt van Saint-Ruf, aan dezelfde Seher. De auteur deelt mee een brief uit Chaumouzey te hebben ontvangen met vragen aangaande een door sommigen aan Augustinus toegeschreven regel. Na het bewijs geleverd te hebben, dat deze niet authentiek is, behandelt hij de nieuwe gebruiken, welke door een strengere richting onder de kanunniken

⁵⁾ Van de brief van Walter was een gedeelte bekend uit het werk van Radulphus DE RIVO, *Liber de officiis ecclesiasticis*, uitgegeven door Melchior HITTORP in zijn *De divinis catholicae ecclesiae officiis*, Keulen, 1568, en later overgenomen in de *Bibliotheca maxima patrum*, t. 26, p. 289 vv. Lyon, 1677. Door de uitgave van de volledige werken van Radulphus de Rivo door C. MOHLBERG, *Radulph de Rivo*, t. II (*Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie*, fasc. 42), p. 48-49. Münster in West., 1915, werd een nieuw fragment aan de reeds bekende tekst toegevoegd, maar deze vervollediging is onopgemerkt gebleven. De volledige tekst van dit document werd gepubliceerd door Ch. DEREINE, *Saint-Ruf et ses coutumes aux XI^e et XII^e siècles* in *Revue Bénédictine*, LIX, 1949, p. 170-174.

werden ingevoerd. Het dagelijks vasten, het voortdurend stilzwijgen en de onthouding van wijn zijn in strijd met de levenswijze van Augustinus, terwijl het gebruik van wollen kleding belachelijk wordt gemaakt. Tenslotte fulmineert ook deze schrijver tegen de regeling van het koorgebed, zoals die door de gewraakte regel wordt aangegeven ⁶⁾.

Beide brieven trachten de onrust weg te nemen, die in Chaulmouzey ontstaan is door afwijkende opvattingen betreffende de voorschriften van Augustinus voor het canonice leven. In tegenstelling met Pontius noemt bisschop Walter de propagandist ervan met name : het is Norbertus, die ongehoord strenge gewoonten heeft ingevoerd steunend op wat hij de authentieke regel van Augustinus noemt. Uit de grote overeenkomst tussen beide brieven mag men concluderen, dat ook Pontius dezelfde nieuwlichter op het oog heeft. Beide auteurs verwijten Norbertus, dat hij afwijzend staat tegenover de gangbare Augustinusregel en een andere aanvaardt, waarin sprake is van een ongebruikelijke ordening van het officie, die rekening houdt met de verschillende seizoenen, handenarbeid, één maaltijd per dag, onthouding van wijn en voortdurend stilzwijgen. Dit blijkt nu juist de Augustinusregel te zijn, die wij de regula « secunda » of de « ordo monasterii » noemen ⁷⁾.

Dat deze gebruiken kenmerkend waren voor de leefwijze der eerste volgelingen van Norbertus, weten we ook uit andere bronnen. *Vita B* verhaalt, dat ze slechts één maaltijd per dag gebruikten en een eeuwigdurend stilzwijgen in acht namen ⁸⁾. In de *Appendix canonicorum Cappenbergensium* wordt gesproken over de strenge onthouding van vleesspijzen en vet ⁹⁾, terwijl uit een bulle van paus Honorius II van 1 september 1126-1127 blijkt, dat men te Prémontré voor het goddelijk officie afweek van de gebruiken der andere regulie-

⁶⁾ Van de in PL, t. CLXIII, c. 1477-1480 uitgegeven brief werd een betere editie verzorgd door Ch. DEREINE, o. c., p. 167-170.

⁷⁾ Uitgegeven door D. DE BRUYNE, *La première règle de Saint Benoît* in *Revue Bénédictine*, XLII, 1930, p. 316-342.

⁸⁾ *Vita B*, p. 111: *Iuge silentium in omni loco, in omni tempore, in omni statu*; p. 112: *Voluit ut omni tempore ieiunarent, unâ vice contenti in die*.

Vita A, p. 684: *Unde factum est, ut... iuge silentium in omni loco et in omni tempore servarent*; over het vasten zegt de tekst minder expliciet: *Voluit quidem praefatus pater, ut fratres sui corpus ieiuniis macerarent*.

⁹⁾ *Vita B* (*Appendix Canonicorum Capenbergensium*), p. 248: *Placuit... ei, uti Regulam eandem aliquanto districtius, quam eatenus usitatum fuerat, observarent; esu scilicet adipis et carniū abstinendo*.

ren ¹⁰⁾. Voor de handenarbeid verwijzen we naar de auteur van het *Liber de diversis ordinibus qui sunt in ecclesia*. Deze beschrijft, hoe de eerste Premonstratenzers een groot deel van hun tijd doorbrachten met allerlei zware arbeid; hij uit echter de wens, dat ze hun handen reiner zouden houden, daar deze iedere dag in aanraking komen met de heilige Hostie ¹¹⁾. Ook een oorkonde van bisschop Bartholomeus de Joux uit 1143 vermeldt de handenarbeid ¹²⁾. Het dragen van witte wollen kleding heeft wel bijzonder de aandacht getrokken. De witte kleur wordt door de biografen gezien als symbool van de verrijzenis, terwijl de wollen stof het kenmerk is van hen, die in de kerk een boeteleven leiden ¹³⁾. Ook Hugo van Soissons, Hugo Metellus en Arno van Reichersberg spreken over deze wollen kleding, die ze bestrijden als een ongemotiveerde afwijking van de tot dusver geldende gebruiken der kanunniken ¹⁴⁾.

Hieruit kan men opmaken, dat deze punten niet, zoals Charles-Louis Hugo en Gerlacus van den Elsen meenden, door Norbertus van monniken zijn overgenomen, maar dat ze hun oorsprong vonden in de letterlijke toepassing van de *regula secunda*, die hij als de enige authentieke regel beschouwde, welke Augustinus voor mannen had geschreven ¹⁵⁾. Het is gewettigd de mening uit te sluiten, volgens

¹⁰⁾ Pl. LEFÈVRE, *Deux bulles pontificales inédites du XII^e siècle, relatives à l'ordre de Prémontré* in *Anal. Praem.*, XII, 1936, p. 69. Voor de datering zie: Pl. LEFÈVRE, *La liturgie de Prémontré* (*Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium*, fasc. 1), p. 5. Leuven, 1957.

¹¹⁾ PL, t. CCXIII, c. 831-832.

¹²⁾ J. LE PAIGE, *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis*, p. 373: *Volebat autem saepefatus vir cum fratribus suis, ut de laboribus manuum suarum viverent*. Parijs, 1633.

¹³⁾ *Vita A*, p. 683: *Unum est tamen, quod testes resurrectionis angeli in albis apparuisse legantur, auctoritate vero et usu ecclesiae poenitentes in laneis sunt*. Dezelfde tekst in *Vita B*, p. 108.

¹⁴⁾ Voor de bedenking van Hugo van Soissons zie diens brief in: G. VAN DEN ELSSEN, *Beknopte levensgeschiedenis van den H. Norbertus*, p. 399: *Quid utilitatis affert, nigras abrogare cappas quibus usi sunt patres nostri; ... et studiose albas lanas exquirere et consulte albas cappas induere?* Averbode, 1890. — Voor het getuigenis van Hugo Metellus zie: C. L. HUGO, *Sacrae antiquitatis monumenta*, t. II, p. 386-387. Saint-Dié, 1731. — Voor Arno van REICHERSBERG zie diens *Scutum Canonicorum* in: PL, t. CXCIV, c. 1519.

¹⁵⁾ C. L. HUGO, *La vie de S. Norbert*, p. 99: « Il rassembla dans son institut, le silence et les austeritez de la vie monastique avec les fonctions de la vie clericale. Il prit de la première l'oraison, la retraite, l'abstinence de chair, le chant de l'office divin ». Luxemburg, 1704. — G. VAN DEN ELSSEN, o. c., p. 53, 57. — Uit de brief van Walter, bisschop van Maguelonne, blijkt, dat Norbertus reeds de op-

welke Norbertus alleen maar de regula tertia zou hebben gekend. Dit wordt nog bevestigd door het feit, dat de oude obituaria der orde naast de practisch volledige regula tertia ook een gedeelte van de regula secunda bevatten ¹⁶). In een handschrift van Wilten, dat zowel de regula secunda als tertia geeft, lezen we de veelzeggende titel : *hec est regula ordinis premonstratensis et secundum hanc debemus vivere* ¹⁷).

Uit het voorafgaande blijkt, dat de regula secunda de grondwet vormt van de jonge stichting te Prémontré. Volgens H. Heijman is deze samen met het levende voorbeeld en de mondelinge aanwijzingen van Norbertus de leidende norm geweest voor de nieuwe orde ¹⁸). Reikt onze kennis omtrent de organisatie van deze nieuwe kanunnikengemeenschap in het eerste decennium van haar bestaan echter niet verder ?

G. van den Elsen dacht, dat de stichter daarnaast ook de organisatie van de band der kloosters onderling zou hebben overgenomen van de Carta caritatis van Cîteaux ¹⁹). Zonder twijfel steunt deze mening op bepalingen welke voorkomen in de stichtingsoorkonde van de premonstratenzer abdij Saint-Martin te Laon. Tot nu toe is dit stuk, dat voor onze studie van groot belang is, nog niet aan een nader onderzoek onderworpen, hoewel bij nauwlettend toezien zowel vorm als inhoud hierom vragen. Daarom lijkt het ons gewenst deze oorkonde hier volledig mee te delen, ons baserend op de oudste uitgave, die op een niet nader genoemde bron steunt ²⁰) :

vatting huldigde, als zou de regula « tertia » van Augustinus voor vrouwen zijn geschreven (Ch. DEREINE, o. c., p. 173). De mening van W. HÜMPFNER, *Die Mönchsregel des heiligen Augustinus (Augustinus Magister, t. I, p. 251. Parijs, 1954)*, dat deze gedachte voor de eerste maal uitgesproken wordt in de *Dialogus inter Cluniacensem et Cisterciensem monachum*, geschreven ca 1156, moet dus worden herzien.

¹⁶) G. VAN DER VELDEN, *De voorlezing van den regel van Sint Augustinus in Anal. Praem.*, IX, 1933, p. 153. — Ch. DEREINE, *Le premier ordo de Prémontré in Revue Bénédictine*, LVIII, 1948, p. 85, nota 2.

¹⁷) L. VAN DIJCK, *Un ordo monasterii non amputé dans un manuscrit de Prémontré in Anal. Praem.*, XXXIV, 1958, p. 9.

¹⁸) H. HEIJMAN, *Untersuchungen über die Prämonstratenser-Gewohnheiten*, p. 108. Tongerlo, 1928.

¹⁹) G. VAN DEN ELSEN, o. c., p. 56, 151.

²⁰) Oudste uitgave door J. LE PAIGE, o. c., p. 445-446. Ook gepubliceerd door Luc D'ACHERY in PL, t. CLVI, c. 1183-1184. Verder door C. L. HUGO, eerst in *La vie de S. Norbert*, p. 223-224. Luxemburg, 1704; later in *Sacri et canonici ordinis Praemonstratensis annales*, t. I, probationes c. 42-43. Nancy, 1734.

« In nomine sanctae et individuae Trinitatis.

Ego, Bartholomaeus, Dei gratia sanctae Laudunensis ecclesiae minister indignus.

Quia ex iniuncti officii necessitudine, cui auctore ²¹⁾ Deo deservimus, ecclesiae quam gubernandam suscepimus debito curae pastoralis obligamur, ne qua suorum membrorum parte laboret solerter invigilare, bene coepta in melius provehere et si quae forte inconsultius acta fuerint Domino opitulante pro facultatis et peritiae nostrae modulo corrigere debemus.

Notum igitur esse volumus tam praesentibus quam futuris, quia, cum in ecclesia beati Martini de suburbio Laudunensi, quae prius saecularium clericorum fuerat, quidam fratres nostris temporibus ad regulariter vivendum se transtulissent atque aliquamdiu inibi commorantes de die in diem peccatis exigentibus imperitia ac negligentia et exteriores possessiones magis magisque deteriorarent neque interius vel numero vel religione proficerent, novissime anxii et de loci illius deiectione solliciti ex consilii nostri decreto in hanc sententiam declinavimus ²²⁾, ut fratris Norberti, qui in Vosagi silva ²³⁾ apud Praemonstratum locum cum magna famulorum Dei manu sub canonica professione eremiticam vitam constituerat, curae et dispositioni ecclesiam illam committeremus.

Qui cum petitionibus nostris acquievisset, sancitum est, ut sicut ille locus ab antiquo in manu praedecessorum nostrorum extiterat ita et nunc in nostra ²⁴⁾ successorumque nostrorum remaneat fratresque, qui ad eum pro salute animarum pia devotione convenient, ordinato sibi abbate secundum regulam beati Augustini ad tenorem Praemonstrati loci canonice vivant.

Quod si forte abbas beati Martini instigante diabolo a regulae suae tramite deviaverit conventusque ab episcopo Laudunensi atque a Praemonstrati loci abbate in praesentia Laudunensis ecclesiae in pertinacia et aversione sua permanserit, convocatis eiusdem religionis coabbatibus apud Praemonstratum de regulae suae executione sub eorum testificatione discutiatur atque corripiatur.

Si vero in malo suo obstinatus et sicut confutatus incorrigibilis apparuerit, absque ulla retractione ab eisdem abbatibus secundum religionis suae institutionem deponatur aliusque ido-

²¹⁾ « auctore » (PL); « authore » (J. le Paige en C. L. Hugo, Annales); « auctore » (C. L. Hugo, La vie...).

²²⁾ « declinavimus » (PL en C. L. Hugo, La vie... en Annales); « declinamus » (J. le Paige).

²³⁾ « silva » (PL en C. L. Hugo, Annales); « sylva » (J. le Paige en C. L. Hugo, La vie...).

²⁴⁾ « nostra » (PL en C. L. Hugo, La vie... en Annales); « nostram » (J. le Paige).

neus eorum communi consilio et fratrum electione in locum eius e vestigio subrogetur et ab episcopo Laudunensi ordinetur.

S.²⁵⁾ Bartholomaei Laudunensis episcopi. S. Widonis decani et archidiaconi. S. Radulfi archidiaconi. S. Seifridi abbatis sancti Vincentii. S. Simonis abbatis sancti Nicolai de Silva. S. Bernardi abbatis Claraevallensis. S. Rainaldi abbatis Fusniacensis. S. Blihardi cantoris. S. Drogonis presbyteri. S. Herberti presbyteri. S. Ebali diaconi. S. Godefridi diaconi. S. Ebali subdiaconi. S. Widonis subdiaconi. S. Roberti acoliti. S. Roberti decani sancti Ioannis. S. Gaufridi cantoris. S. Haimonis²⁶⁾ thesaurarii. S. Henrici. S. Valerii²⁷⁾. S. Gontranni. S. Hugonis. S. Clarembaldi de foro. S. Nicolai castellani. Actum Lauduni anno incarnationis dominicae millesimo centesimo vigesimo quarto, indictione 12, epacta 9, concurrente secundo²⁸⁾ ».

Bij deze oorkonde, die, getuige het groot aantal ondertekenaars, een plechtig karakter draagt, valt het allereerst op, dat de corroboratio vóór de getuigenlijst ontbreekt. Vervolgens komen noch de indictio noch de epacta overeen met die, welke men zou verwachten voor het jaar 1124. Het grootste bezwaar echter, dat men tegen de authenticiteit van dit document kan aanvoeren, vormen de bepalingen, welke het bevat. Er wordt namelijk voorgeschreven, dat de abt van Saint-Martin, wanneer hij ontrouw is aan de hem voorgeschreven regel, door de bisschop van het diocees en de abt van Prémontré moet worden terechtgewezen. Als hij in zijn boosheid volhardt, moeten de overige abten te Prémontré samenkomen en de schuldige berispen. Blijft hij onverbeterlijk, dan zal hij door de abten volgens de voorschriften van de orde worden afgezet. In zijn plaats moet een nieuwe abt worden gekozen en door de bisschop worden gewijd.

Niet ten onrechte concludeerde G. van den Elsen, dat deze bepalingen, zij het niet naar de letter dan toch in ieder geval naar

²⁵⁾ « S. » (C. L. Hugo, Annales; waar dit teken ook voor iedere naam, die volgt, wordt herhaald); « *Signatum* » (J. le Paige; die voor de volgende namen niets herhaalt); « *Signum* » (PL; waar voor de volgende namen « S. » wordt herhaald); « *Signum* » (C. L. Hugo, La vie...; verderop geen herhalingen).

²⁶⁾ « *Haimonis* » (PL en C. L. Hugo, La vie... en Annales); « *Hanno* » (J. le Paige).

²⁷⁾ « *Valerii* » (C. L. Hugo, Annales); « *Walerius* » (J. le Paige); naam ontbreekt in PL en in C. L. Hugo, La vie...

²⁸⁾ Aldus J. le Paige; PL geeft na het jaartal: « *indict. XII, epact. XX* »; C. L. Hugo, La vie...: « *indict. 12. Epacta 20.* »; C. L. Hugo, Annales: « *Indictione 2. Epacta 20.* ».

de inhoud, overeenstemmen met wat de Carta caritatis van Cîteaux voorschrijft inzake vermaning en eventuele afzetting van weerspannige abten ²⁹⁾. Men zou nog een stap verder kunnen gaan en de heilige Bernardus, die immers samen met een andere cisterciënzer abt in de getuigenlijst optreedt, kunnen beschouwen als degene, die Norbertus en de bisschop van Laon opmerkzaam heeft gemaakt op de voorschriften, die hiervoor in zijn orde golden.

De hier voorgestelde procedure is echter moeilijk in overeenstemming te brengen met datgene, wat andere bronnen ons mededelen over de organisatie van Prémontré in de tijd, dat Norbertus de leiding van zijn orde nog in handen had. Deze heeft immers, zoals we uit Herman van Laon weten, nooit de titel van abt willen aanvaarden ³⁰⁾ en in de officiële stukken, die tot hem gericht werden, is deze titel dan ook nooit te vinden ³¹⁾. — Vervolgens vragen we ons af, wie in 1124 de « overige abten » der orde waren. Volgens het getuigenis van *vita B* werden er in 1124 slechts twee abten aangeesteld, namelijk die van Saint-Martin en de abdij Viviers; *vita A* plaatst dit feit nog later, in 1126 na de Romereis van Norbertus ³²⁾. — Verder wekt het verwondering, dat het recht om een schuldige abt af te zetten aan de ordesoverheid wordt toegekend. Uit pauselijke bullen en de stichtingsoorkonden van de dochterabdijen van Saint-Martin weten we, dat dit recht, geheel in overeenstemming met de destijds geldende canonieke bepalingen, aan de plaatselijke bisschop bleef voorbehouden ³³⁾. — Tenslotte zou men uit de woorden « convocatis eiusdem religionis coabbatibus apud Praemonstratum » kunnen opmaken, dat hier sprake is van 'n soort generaal kapittel, waarin de zaak van de schuldige onderzocht wordt. Een bevestiging van deze zienswijze zou men kunnen vinden in het pauselijk schrijven Sacer ordo vester van 3 mei 1134. Deze bulle zegt duidelijk, dat de verplichting voor alle abten en proosten om jaarlijks het generaal kapittel te Prémontré te bezoeken door Norbertus zelf werd ingevoerd ³⁴⁾. Ook Herman van Laon getuigt dit en voegt daar nog bij,

²⁹⁾ G. VAN DEN ELSEN, o. c., p. 151-152.

³⁰⁾ PL, t. CLVI, c. 994.

³¹⁾ J. LE PAIGE, o. c., p. 390-391; 392-393.

³²⁾ *Vita B*, p. 160-161; *Vita A*, p. 690.

³³⁾ L. VAN DIJCK, *Essai sur les sources du droit prémontré primitif concernant les pouvoirs du Dominus Praemonstratensis* in *Anal. Praem.*, XXVIII, 1952, p. 115-119.

³⁴⁾ J. LE PAIGE, o. c., p. 622-623: *Statuimus etiam ut iuxta ordinationem bonae*

dat deze bijeenkomst moest plaats hebben op het feest van St. Dionysius ³⁵⁾.

De instelling van het generaal kapittel wordt door de biografen echter niet aan Norbertus toegeschreven, maar aan zijn opvolger, Hugo van Fosses ³⁶⁾. Deze besloot jaarlijks met zijn medeabten samen te komen om de dreigende ontbinding der orde tegen te gaan. Dit kan niet gebeurd zijn vóór 1128, het jaar van de abtskeuze van Hugo ³⁷⁾. De vitae spreken niet over een bepaalde plaats en datum van deze vergadering. Dit stilzwijgen wordt bevestigd door de oudste, uit de jaren 1128-1131 daterende statuten, die in het hoofdstuk « De annuo colloquio » de volgende bepaling brengen : « semel in anno... abbates omnes ad colloquium pariter convenient in loco competenti quem communi consilio providerint » ³⁸⁾. Het heeft dan ook alle schijn, dat Herman een instelling, die in 1149, het jaar waarin hij schreef, bestond, ietwat onbedachtzaam naar de tijd van Norbertus opschoof. Wat de bulle Sacer ordo vester betreft : reeds Heijman stelde de kwestie van haar authenticiteit ³⁹⁾. Sindsdien werd een ander schrijven van dezelfde paus bekend, dat op dezelfde dag werd uitgevaardigd en alle kenmerken van echtheid vertoont ⁴⁰⁾. Hieruit kunnen wij opmaken, dat de bulle Sacer ordo vester ongetwijfeld vals is en een veel later stadium in de ontwikkeling der

memoriae Norberti Magdeburgensis Archiepiscopi, universi Abbates et Praepositi vestri Praemonstratensis Ordinis ad commune Capitulum annuatim Praemonstratum veniant...

³⁵⁾ PL, t. CLVI, c. 994.

³⁶⁾ Vita A, p. 697: ... de fratribus suis patres instituit, cum quibus loco determinato annuatim convenire statuit pro resarcienda dissolutione ordinis in recidentis superfluis et necessariis rebus salubriter instaurandis.

Vita B, p. 208-209: ... instantem dissolutionem Ordinis in plerisque locis videntes, et maiorem futuram metuentes, ad diem statutum in loco determinato convenerunt; et... ad similitudinem et exemplum Cisterciensium, annuatim se reversuros simul, ad Ordinis sui sinistra corrigenda, firmaverunt.

³⁷⁾ Volgens Vita B, p. 203 wachtte de kloostergemeenschap van Prémontré na de bisschopsbenoeming van Norbertus in 1126 « per biennium » geduldig op haar eerste abt.

³⁸⁾ Les premiers Statuts de l'Ordre de Prémontré, uitg. R. VAN WAEFELGHEM in Analectes de l'Ordre de Prémontré, IX, 1913, p. 35. Deze statuten (o. c., p. 1 vv.) worden verder geciteerd als: Pw.

³⁹⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 82-85.

⁴⁰⁾ J. RAMACKERS, Papsturkunden in Frankreich, Neue Folge, t. IV, Picard e (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philol.-historische Klasse, Dritte Folge, n° 27), p. 94-96. Göttingen, 1942.

ordesorganisatie weerspiegelt, zoals L. van Dijk overtuigend heeft aangetoond ⁴¹⁾.

Uit bovengenoemde bezwaren mag daarom veilig besloten worden, dat de stichtingsoorkonde van Saint-Martin naar de vorm, maar bovenal naar de inhoud verdacht is. Zolang het bewijs van haar echtheid niet is geleverd, mag ze niet worden benut als een bron voor onze kennis van de inrichting der premonstratenzer orde ten tijde van Norbertus' verblijf te Prémontré.

II. DE STATUTEN VAN HUGO VAN FOSSES

Door de keuze van Norbertus tot aartsbisschop van Maagdenburg werd de nog jonge gemeenschap beroofd van het gezagvol woord, dat de schaarse verordeningen van de regula Augustini moest aanvullen. Nu ontbrak de sterke leider, die door zijn overwicht op zijn volgelingen het groeiende aantal stichtingen bijeen kon houden. Het mag ons dan ook niet verwonderen, dat de eenheid onder de achtergebleven leerlingen van Norbertus te wensen overliet. Volgens *vita B* wilden sommigen onder de leiding van Norbertus blijven, terwijl anderen zich uitspraken voor het kiezen van een nieuwe overste ⁴²⁾. Norbertus zelf was te ver van Prémontré verwijderd om nog daadwerkelijk leiding te kunnen geven aan de verweesde stichting. Daarom droeg hij hun zelf op een opvolger te kiezen. De stemming viel uit ten gunste van Hugo van Fosses ⁴³⁾. Onder de nieuwe maatregelen, die deze besloot te nemen, noemt een eeuwenoude traditie het opstellen van statuten, die het dagelijks leven der premonstratenzer kloosters tot in bijzonderheden regelden en de band tussen de verschillende abdijen onderling nader omschreven.

Sinds Raphaël van Waefelghem in 1913 uit codex lat. 17.174 van de staatsbibliotheek te München een tot dan toe onbekende redactie van premonstratenzer gebruiken publiceerde, is het een omstreden kwestie geworden, of met deze tekst (= Pw) tevens de oorspronkelijke wetgeving der orde (= Px) ontdekt was. In de inleiding op zijn editie bewees de auteur, dat Pw ouder is dan alle reeds uitgegeven versies, en beschouwde deze als de eerste, welke voor Pré-

⁴¹⁾ L. VAN DIJCK, o. c., p. 123.

⁴²⁾ *Vita B*, p. 203: *Alii nullum Magistrum nisi ipsum, alii de ipso desperantes, alium volebant eligere; et in hunc modum contententes...*

⁴³⁾ *Vita A*, p. 697; *Vita B*, p. 206-208.

montré werd samengesteld ⁴⁴⁾. In later tijd namen Pl. Lefèvre en L. van Dijck deze visie over ⁴⁵⁾.

Dat van Waefelghem in de vreugde over zijn ontdekking aan de door hem gevonden redactie een te grote waarde toekende, is alleszins begrijpelijk ; zijn navolgers hebben echter te weinig aandacht besteed aan de tekstcritische studie van H. Heijman, die de gelijkstelling van Pw met Px volstrekt had afgewezen. Als argument haalt deze meerdere passages aan, welke niet passen in de oorspronkelijke opzet en duidelijk het karakter dragen van latere toevoegingen ⁴⁶⁾. De aanwijzingen, welke hij reeds vond voor het niet-oorspronkelijk-zijn van de onderhavige redactie, kunnen wij met    n vermeerderen. Hoofdstuk 21 vangt aan met een accusativus-cum-infinitivo-constructie, waaraan de regerende zin ontbreekt. Wanneer we bedoelde tekst vergelijken met zijn cisterciënzer bron ⁴⁷⁾, blijkt aanstonds, dat in de oorspronkelijke redactie (= Px) aan deze bepaling het vereiste hoofdwerkwoord voorafging :

(Lefèvre, Summa 101)

(Pw 33)

VIII. de construendis abbatiis.
Ordinatum est in honore regine
celi et terre nostra omnia fundari
debere cenobia. /> In civitatibus
castellis villis nulla construenda
esse cenobia. /> Non mittendum
esse abbatem novum in locum
novellum sine monachis ad minus
XII ...

De construendis abbatiis.

Non mittendum
esse abbatem novum in locum
novellum sine clericis ad minus
duodecim...

Pw biedt dus niet de allereerste versie der premonstratenzer gebruiken, maar vertoont kennelijk de sporen van weglatingen, toevoegingen en veranderingen. Daar we niet over de middelen beschikken om deze te dateren, moet van een nadere tijdsbepaling voor de tekst van Pw worden afgezien.

Het is echter wel mogelijk de datum van het handschrift nauwkeuriger vast te stellen dan tot nu toe is geschied. Paleografisch

⁴⁴⁾ Pw, p. 8, 14.

⁴⁵⁾ Pl. LEFÈVRE, *Les statuts de Prémontré r form s sur les ordres de Grégoire IX et d'Innocent IV au XIII  siècle* (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique, fasc. 23), p. VIII-IX. Leuven, 1946. — L. VAN DIJCK, o. c., p. 86.

⁴⁶⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 47 en p. 48-50, 57.

⁴⁷⁾ J.-A. LEFÈVRE, *La véritable constitution cisterci enne de 1119* in *Collectanea Ord. Cist. Ref.*, XVI, 1954, p. 96-104. Verder geciteerd als: LEFÈVRE, *Summa*.

beschouwd behoort de codex tot de eerste helft van de twaalfde eeuw. De uitgever ervan was niet in staat de herkomst met zekerheid aan te geven. Maar Pl. Lefèvre merkte op, dat in de professieformule, welke aan de statuten voorafgaat, de naam van St. Dionysius, de patroon van Schäftlarn, voorkomt ⁴⁸⁾. Daar dit klooster zich in 1140 bij Prémontré heeft aangesloten ⁴⁹⁾, kan de codex op zijn vroegst in dit jaar zijn geschreven. Als terminus ante quem komen de jaren 1161-1165 in aanmerking; in deze tijdspanne is namelijk, zoals verderop zal worden aangetoond, de volgende redactie der ordesstatuten tot stand gekomen.

De vraag naar de bronnen der premonstratenzer statuten werd voor het eerst behandeld in de dissertatie van Hugo Th. Heijman. Hij kwam tot de conclusie, dat Pw direct teruggaat op de gebruiken van Cîteaux enerzijds, op die van het benedictijnenklooster Berge bij Maagdenburg anderzijds ⁵⁰⁾. Deze afhankelijkheid geldt echter niet voor alle hoofdstukken; de bepalingen omtrent de sorores beschouwde hij namelijk als het eigen werk van de redacteur van Pw ⁵¹⁾.

Voor zijn vergelijking met Cîteaux stond Heijman slechts een in de jaren 1173-1191 ontstane redactie der *Ecclesiastica officia* ter beschikking, dus een tekst van jongere datum dan Pw zelf ⁵²⁾. Sindsdien zijn echter oudere versies ontdekt; zoals Heijman reeds verwachtte ⁵³⁾ komen zij nog sterker overeen met Pw dan dit reeds het geval was bij de door hem gebruikte recensie. Enkele voorbeelden mogen dit duidelijk maken:

⁴⁸⁾ Pw, p. 5-6. — Pl. LEFÈVRE, *L'ordinaire de Prémontré d'après des manuscrits du XII^e et du XIII^e siècle* (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique, fasc. 22), p. VIII, nota I. Leuven, 1941.

⁴⁹⁾ N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense...*, t. I, p. 47. Straubing, 1949.

⁵⁰⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 131.

⁵¹⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 71.

⁵²⁾ Ph. GUIGNARD, *Les monuments primitifs de la règle cistercienne publiés d'après les manuscrits de l'abbaye de Cîteaux* (*Analecta Divionensia*, série I, vol. 10). Dijon, 1878. Verder geciteerd als: GUIGNARD.

⁵³⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 12-13. — J. Turk vond in 1942 een tekst van ± 1152 in een handschrift van Laibach; dit werd gepubliceerd door C. NOSCHITZKA, *Codex manuscriptus 31 bibliothecae universitatis labacensis* in *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*, VI, 1950, p. 1-124. Verder geciteerd als: NOSCHITZKA. — Een nog oudere tekst trof J. LECLERCQ in de Biblioteca Comunale van Trente aan, onder de titel *Une ancienne rédaction des coutumes cisterciennes* door hem beschreven in *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, XLVII, 1952, p. 172-176. De editie van de tekst werd verzorgd door B. GRIESSER, *Die « Ecclesiastica officia Cisterciensis Ordinis »*

(Griesser 275-276)

Ad aquam benedictam, ad mandatum, in Capite ieiunii et ad omnes processiones omnes uersus et antiphonas incipere, excepto quod, si abbas affuerit, Postquam surrexit ipse incipiat et etiam Hodie beata uirgo et responso-
rium Ingrediente domino.

Que duo ipse cantor ei pronuntiet.

(Pw 20)

ad aquam benedictam, ad mandatum, in Capite ieiunii et ad omnes processiones versus et antiphonas incipere, excepto quod si abbas affuerit, Hodie beata uirgo Maria et Ingrediente Domino
ipse inci-

piat que cantor ei pronunciet.

(Guignard 237)

Ad aquam benedictam, ad mandatum, in Capite ieiunii et ad omnes processiones omnes uersus et antiphonas incipere, excepto quod si abbas affuerit, Postquam surrexit ipse incipiat et etiam Hodie beata uirgo et responso-
rium Ingrediente et antiphonam O rex glorie.

que tria ipse cantor ei pronuntiet.

— Hierbij valt op, dat « et antiphonam O rex glorie » niet enkel in Pw, maar ook in Griesser ontbreekt.

(Griesser 270)

Ad processiones in purificatione sancte marie Hodie et in palmis Ingrediente domino

incipere.

(Pw 16)

ad processionem in Purificatione sancte Marie antiphonam Responsum accepit, et in Palmis Ingrediente Domino

incipere ;

(Guignard 229)

ad processiones in purificatione sancte marie Hodie beata uirgo et in palmis Ingrediente domino, et in ascensione domini O rex glorie incipere.

— « et in ascensione domini O rex glorie » ontbreekt zowel in Griesser als in Pw.

(Griesser 239)

De calefactorio. — Calefactorium possunt ingredi ad illa, que superius diximus facienda, ad subtelaes unguen-

(Pw 44)

Calefactorium ingredi possunt ad illa que superius diximus

(Guignard 174)

Calefactorium possunt ingredi ad illa que superius diximus facienda, ad subtelaes unguen-

dos, ad se minuen-
dum,

ad cale-
faciendum.

Quod honeste et non
nudis pedibus pre-
sente aliquo facien-
dum est.

et ad minuen-
dum et ad vestimenta
excutienda et ad cale-
faciendum,

quod honeste et non
nudis pedibus pre-
sente aliquo facien-
dum est.

dos. ad se minuen-
dum.

ad cale-
faciendum.

Quod honeste et non
nudis pedibus pre-
sente aliquo facien-
dum est. Notandum
tamen quia has tres
supradictas officinas
ingredi poterunt fra-
tres illi qui secun-
dum regulam per
annum circumeunt
claustra monasterii.

De auditorio. —

Auditoria

numquam in-
grediuntur. Quod si
aliquo opus habue-
rint, querant signo
uel sonitu ad osti-
um et tunc, si con-
cessum fuerit, ingre-
diantur.

Auditorium sine li-
centia numquam in-
grediantur. Quod si
aliquo opus habue-
rint, querant signo
vel sonitu ad osti-
um, et tunc, si con-
cessum fuerit, ingre-
diantur.

Auditoria

numquam in-
grediuntur. Quod si
aliquo opus habue-
rint, querant signo
vel sonitu ad osti-
um. et tunc si con-
cessum fuerit ingre-
diuntur. Ubi non lo-
quantur plures quam
duo simul cum priore
tempore lectionis. ni-
si forte prior pro ali-
qua necessitate plu-
res sibi convocan-
dos iudicaverit. Com-
pleto pro quo in-
gressi sunt cito exe-
ant, nisi detinean-
tur.

Com-

pleto pro quo in-
gressi sunt, cito exe-
ant, nisi detinean-
tur.

Com-

pleto vero pro quo in-
gressi sunt, cito exe-
ant, nisi detinean-
tur.

— De grote toevoeging, die Guignard heeft, komt noch in Pw
noch in Griesser voor.

(Griesser 239)

In dormitorio non
sedeant nisi quando
se calciant uel discal-
ciant uel quando mu-
tant tunicas

et tunc

(Pw 44)

In dormitorio non
sedeant nisi quando
se calciant vel discal-
ceant, vel quando mu-
tant tunicas suas,

et tunc

(Guignard 175)

In dormitorio non
sedeant nisi quando
se calciant vel discal-
ciant, vel quando mu-
tant tunicas
si sedendo hoc face-
re voluerint. et tunc

in lectis suis, uel in suppedaneis. Simili- ter exuentes et in- duentes se honeste et caute faciant, ne nudi appareant. Quod non extra dor- mitorium, sed ad lec- tum suum facere solent.	in lectis suis vel subpedaneis. Simili- ter induentes et ex- uentes se caute habeant ne nudi appareant, quod ad lec- tum suum facere tan- tum debent.	in lectis suis vel in suppedaneis. Exuentes et in- duentes se. honeste et caute faciant. ne nudi appareant. Quod non extra dor- mitorium sed ad lec- tum suum facere solent : et qui extra iacent similiter ad lectos suos.
--	--	--

— Ook hier staat Pw dichter bij Griesser dan bij Guignard ⁵⁴⁾.

Is het vinden van deze oudere redacties der Ecclesiastica officia al belangrijk voor onze kennis van de locale gebruiken van Prémontré, voor een juist inzicht in de ordesorganisatie is de winst, die de ontdekking van andere wetgevende teksten der Cisterciënzers ons bracht, nog veel groter.

Allereerst werd een meer oorspronkelijke versie van de Carta caritatis gevonden van ± 1152, die de naam Carta caritatis prior kreeg ⁵⁵⁾. Een vergelijking van deze tekst met Pw bewijst, dat het verschil tussen de ordesorganisatie van Prémontré en Cîteaux niet zo groot is, als Heijman het voorstelde ⁵⁶⁾.

(Noschitzka 18)	(Pw 35)	(Guignard 81)
Semel per annum visitet abbas maioris eccle- sie	Porro semel ad minus in anno quisque abbas	Semel per annum visitet abbas maioris eccle- sie. per se vel per aliquem de coabbati- bus suis : omnia ce- nobia que ipse fun- daverit.
omnia ce- nobia que ipse fun- daverit ; et si amplius vi- sitaverit, inde ma- gis gaudeant.	eas quas ecclesia genuit abbatias, paterna sollicitudine sitabit.	Et si fratres amplius vi- sitaverit : inde ma- gis gaudeant.

⁵⁴⁾ Voor verdere vergelijkingen met Pw zie: GRIESSER, p. 167-168.

⁵⁵⁾ De door Guignard gepubliceerde tekst noemt men de Carta caritatis posterior; de prior werd door J. TURK ontdekt in de universiteitsbibliotheek van Laibach en gepubliceerd in zijn studie *Charta caritatis prior* in *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*, I, 1945, p. 53-56. — Later verscheen er een nieuwe editie van; zie: NOSCHITZKA, p. 16-22.

⁵⁶⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 18.

— Ook door de Carta caritatis prior wordt dus de pater-abbas in eigen persoon belast met de visitatie van zijn dochterkloosters, evenals in Pw geschiedt.

In het jaar 1927, terwijl Heijman zijn thesis publiceerde, vond A. Trilhe in de Bibliothèque Nationale te Parijs een tot dan toe onbekende tekst, welke in 1932 door T. Hümpfner werd uitgegeven onder de titel « Summa cartae caritatis » (= Summa)⁵⁷⁾. De benaming zegt duidelijk, dat het een beknopte weergave is van de grondwet van Cîteaux. Van deze Summa bood J. Turk een betere lezing uit een handschrift van de Bibliothèque Sainte Geneviève te Parijs⁵⁸⁾. Beide edities werden in de schaduw gesteld door de tekst-uitgave, die Jean Lefèvre verzorgde met gebruikmaking van een codex der stadsbibliotheek van Trente⁵⁹⁾. Een vergelijking van de Summa met Pw bracht J. B. Mahn, Pl. Lefèvre en P. Vermeer tot de stelling, dat de bepalingen voor de ordesorganisatie van Prémontré niet aan de Carta caritatis, maar aan de Summa waren ontleend; hun zienswijze werd bevestigd door L. van Dijck en Jean Lefèvre⁶⁰⁾. Tot staving hiervan laten we de teksten van beide documenten volgen :

(Lefèvre, Summa 99-101)

(Pw 35-36)

III. de generali statuto inter
abbatias

Que lex sit inter
abbatias que se genuerunt.

Igitur iuxta carte illius tenorem
inter omnes cisterciensis ordinis
abbatias statutum est

Statutum est
inter abbatias ordinis nostri
matres filiabus nullam posse
temporalis commodi exactionem
imponere. Abbatem patrem ab-
batis filii monasterium visitan-
tem non ejus canonicum vel no-

matres filiabus nullam posse
temporalis commodi exactionem
imponere, abbatem patrem ab-
batis filii monasterium visitan-
tem non ejus

no-

⁵⁷⁾ T. HÜMPFNER, *Exordium Cistercii cum Summa cartae caritatis et fundatio primarum quattuor filiarum Cistercii*. Vác, 1932.

⁵⁸⁾ J. TURK, *Cistercii statuta antiquissima in Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*, IV, 1948, p. 140-141. Vergelijk ook p. 81-82.

⁵⁹⁾ LEFÈVRE, *Summa*, p. 96-104.

⁶⁰⁾ J.-B. MAHN, *L'ordre cistercien et son gouvernement...*, p. 52. Parijs, 1945. — Pl. LEFÈVRE, *Prémontré... les relations de son code législatif avec Cîteaux...* in *Anal. Praem.*, XXV, 1949, p. 101. — P. VERMEER, *De invloed van de carta caritatis van Cîteaux op de statuten van Prémontré* in *Studia Catholica*, XXVI, 1951, p. 70. — L. VAN DIJCK, o. c., p. 86. — J. A. LEFÈVRE, *A propos des sources de la législation primitive de Prémontré* in *Anal. Praem.*, XXX, 1954, p. 12-19.

vitium in monachum benedicere non eius monachum ipso invito inde abducere non alium ad abitandum introducere. nichil denique ibidem preter illius voluntatem constituere. aut ordinare. excepto quod ad curam pertinet animarum. si in eodem videlicet loco regule vel ordini contrarium quippiam deprehenderit cum presentis abbatis consilio caritative corrigere poterit. Sed et illo forte absente nichilominus emendabit quod sinistrum invenerit...

Porro semel ad minus in anno. quisque abbas eas quas sua ecclesia genuit abbatias paterna sollicitudine visitabit. Abbas vero filius quociens ad matricem ecclesiam venerit congrua ei abbatibus reverentia exhibebitur. Siquidem abbatis locum per omnia quantum dumtaxat pertinet ad ordinem et hoc eo tamen absente tenebit. Nam presenti cedit in omnibus ut patri...

III. de annuo abbatum capitulo.

Sane hoc sibi precipuum omnium mater ecclesia cisterciensis specialiter retinuit. ut semel in anno sese visitandi ordinis reparandi confirmande pacis. conservande gratia Karitatis abbates ad eam omnes pariter conveniant.

Ubi in sinistris corrigendis domino cisterciensi

sanctoque illi conventui reverenter singuli humiliterque obediant et clamati veniam petant. quam clamationem nonnisi abbates faciant.

vitium ad obedientiam vel professionem recipere. nec ipso invito inde abducere. nec alium ad habitandum introducere; nihil denique ibidem preter ipsius voluntatem constituere aut ordinare. excepto quod ad ordinem pertinet. si in eodem videlicet loco regule vel ordini contrarium quippiam deprehenderit. cum presentis abbatis consilio karitative corrigere poterit. Illo vero absente capitulum tenebit et culpas emendabit.

Item de eodem.

Porro semel ad minus in anno quisque abbas eas quas ecclesia genuit abbatias. paterna sollicitudine visitabit. Abbas vero filius. quotiens ad matricem ecclesiam venerit. congrua ei reverentia exhibebitur. siquidem abbatis locum. quantum ad ordinem pertinet. eo absente tenebit. nam presenti cedit in omnibus ut patri.

De annuo colloquio.

Iterum statutum est quod

semel in anno gratia sese visitandi. ordinis reparandi. confirmande pacis. conservande karitatis. abbates omnes ad colloquium pariter conveniant in loco competenti quem communi consilio providerint. ubi in sinistris corrigendis domno abbati Premonstraten. ecclesie que mater est aliarum. sanctoque illi conventui reverenter singuli humiliterque obediant. et clamati veniam petant; quam clamationem non nisi abbates faciant.

Sed et hoc bonum de conventu illo provium fuit. ut si cuius abbatum nimia forte paupertas in communi innotuerit. fratris penuriam prout singulis Karitas dictaverit. et facultas permiserit. omnes relevare procurent.

Nulla sane ratione nisi duabus ex causis annuo licebit deesse capitulo. aut videlicet ob corporis infirmitatem. aut

benedicendi causa novitii.

Cui autem quodlibet horum contigerit. priorem pro se vicarium

mittat. Quod si quis quacumque alia occasione quandoque remanere presumpserit.

sequenti capitulo pro culpa veniam petat. et abbatum iudicio satisfaciat. et hoc in leviori culpa...

Iam vero inter abbatias illas que se alterutram non genuerunt ista erit lex. omnis abbas in omnibus locis sui monasterii. coabati suo cedat advenienti ut adimpleatur. honore invicem prevenientes. Si duo aut eo amplius convenerint qui prior erit de advenientibus. locum superiorem tenebit. Omnes tamen preter abbatem presentis loci in refectorio comedent. Alias autem ubicumque convenerint secundum tempus abbatiarum ordinem suum tenebunt. ut cuius ecclesia fuerit antiquior ille sit prior. excepto quod si aliquis eorum alba indutus fuerit. stans ante omnes prioris officium per omnia complebit.

De abbatis penuria.

Sed et hoc bonum de conventu illo provium est. ut si cuius abbatum nimia forte paupertas in communi innotuerit. fratris penuriam. prout singulis caritas dictaverit et facultas permiserit. omnes relevare procurent.

Quod omnes ad colloquium veniant.

Nulla sane ratione nisi duabus ex causis annuo licebit deesse capitulo aut videlicet ob corporis infirmitatem aut inevitabili episcopi vel archiepiscopi obedientia. Cui autem quodlibet horum contigerit. prepositum pro se vicarium vel alium idoneum de clauetro suo mittat. Quod si quis alia quacumque occasione quandoque remanere presumpserit vel non miserit. in proximo capitulo discipline subiaceat. et per totum annum per sextas ferias. nisi duplex festum fuerit. in pane et aqua ieiunabit.

Que lex sit inter abbatias que se non genuerunt.

Omnis abbas in omnibus locis sui monasterii coabati suo cedat advenienti. ut adimpleatur Honore invicem prevenientes. Si duo aut plures convenerint.

secundum tempus abbatiarum ordinem suum tenebunt. ut cuius ecclesia fuerit antiquior. ille sit prior. excepto quod si aliquis eorum alba indutus fuerit. stans ante omnes prioris officium per omnia tenebit.

licet sit iunior omnium. Ubicum-
que consederint humilient
sibi mutuo.

licet sit omnium iunior. Ubicum-
que vero consederint, humilient
se mutuo.

Nog een ander gedeelte van de cisterciënzer wetgeving wordt door Heijman als bron voor Pw beschouwd: het zijn de « *Instituta Generalis Capituli apud Cistercium* »⁶¹⁾. Ook van deze besluiten is een oudere lezing gevonden⁶²⁾, maar een vergelijking van deze tekst met Pw zou geen verandering gebracht hebben in de conclusies van Heijman. Intussen is gebleken dat niet de « *Instituta* » ten grondslag liggen aan de premonstratenzer bepalingen, maar de « *capitula* » die in de editie van Jean Lefèvre onmiddellijk op de *Summa* aansluiten⁶³⁾. Dit geldt niet alleen voor de hoofdstukken 21, 22, 23, 24 en 30 van Pw, maar ook voor hoofdstuk 31, dat Jean Lefèvre onbegrijpelijkerwijze niet in zijn vergelijking opnam⁶⁴⁾.

Tenslotte beweert Heijman, dat Pw ook de voorschriften omtrent de lekebroeders aan Cîteaux heeft ontleend⁶⁵⁾. Tevergeefs zal men in zijn werk zoeken naar een spoor van een bewijs voor deze stelling.

Er rest ons nog één opmerking. Bij een vergelijking van de premonstratenzer tekst met de *Carta caritatis* en de *Instituta* van Cîteaux constateerde Heijman, dat de redacteur van Pw zijn bron veel zelfstandiger benutte dan bij de *Ecclesiastica officia* het geval was⁶⁶⁾. Zijn werkwijze wekte bij Heijman de indruk, dat Pw slechts de inhoud van zijn basistekst in zich had opgenomen, maar niet bedoelde deze naar de letter te behouden⁶⁷⁾. Dit kan ons niet verbazen, nu we gezien hebben, dat noch de *Carta caritatis* noch de *Instituta* bij de samenstelling van Pw als voorbeeld dienden. Wanneer echter Pw naast zijn eigenlijke bronnen, de *Summa* en haar *capitula*, gelegd wordt, blijkt, dat Prémontré en Cîteaux inzake ordesorganisatie dezelfde letterlijke verwantschap vertonen als bij de lokale gebruiken, die ontleend zijn aan de *Ecclesiastica officia*.

⁶¹⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 21-23.

⁶²⁾ J. TURK, *Cistercii statuta antiquissima* in *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*, IV, 1948, p. 16-28. Daarna opnieuw uitgegeven door NOSCHITZKA, p. 22-38.

⁶³⁾ LEFÈVRE, *Summa*, p. 101-104.

⁶⁴⁾ J. A. LEFÈVRE, *A propos des sources de la législation primitive de Prémontré* in *Anal. Praem.*, XXX, 1954, p. 12-19.

⁶⁵⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 59.

⁶⁶⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 23.

⁶⁷⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 33.

Bij zijn verder onderzoek naar de bronnen van de premonstratenzer wetgeving meende Heijman verwantschap aan te kunnen wijzen met de consuetudines van Hirsau en de Ordo cluniacensis van Bernard van Cluny ⁶⁸⁾. Norbertus zou beide hebben leren kennen in het klooster Berge bij Maagdenburg, dat in 1034 een cluniacenser gezinde abt uit Hersfeld koos, terwijl het zich in 1098 bij Hirsau aansloot ⁶⁹⁾.

Tegenover deze these mogen de volgende opmerkingen volstaan :

1) dat Norbertus bij het opstellen der premonstratenzer statuten de richtlijnen zou hebben gegeven, welke dan door Hugo van Fosses werden uitgewerkt, vindt geen steun in de bronnen.

2) dat de gewoonten van Berge samengesteld zouden zijn uit bepalingen van Hirsau enerzijds, de Ordo cluniacensis anderzijds, is louter hypothese van Heijman, daar we geen enkele geschreven tekst der gewoonten van Berge bezitten. Het is ook zeer onwaarschijnlijk : zouden de strenge, zelfbewuste Hirsauers bij het overnemen van Berge in 1098 wel de vroegere consuetudines van dit klooster hebben laten voortleven en niet veeleer hun eigen levenswijze onverkort hebben ingevoerd ?

3) het is onmogelijk, dat dit verondersteld restant van oudere gebruiken in 1034 aan Bernard van Cluny werd ontleend : deze heeft zijn Ordo cluniacensis eerst $\pm$ 1075 samengesteld.

4) volgens Heijman zouden de oudere gebruiken van Berge langs Hersfeld teruggaan op St. Vannes te Verdun. Dat deze echter reeds cluniacenzisch geweest zouden zijn, heeft K. Hallinger naar het rijk der fabelen verwezen ⁷⁰⁾.

5) een bewijs, dat Pw ten opzichte van Hirsau-Cluny niet enkel verwantschap, maar echte afhankelijkheid vertoont, vond Heijman in de volgende tekst :

(Hirsau ; PL 150, 1046)

(Pw 56)

Idipsum observat prior ad
quamlibet cellam, si tale quid
ibi evenerit, et insuper ipsum fra-
trem ad principalem locum, vel

Si in aliqua cella evenerit,
prior qui ibi est hoc ipsum ob-
servet, et

vel

⁶⁸⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 46.

⁶⁹⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 75-77.

⁷⁰⁾ K. HALLINGER, *Gorze-Kluny*, t. I (*Studia Anselmiana*, fasc. 22-23), p. 493 vv. Rome, 1950.

per se, vel per alium adducit, per se vel per alium fidelem nunciat et illum, qui de fuga redit; tium remittet eum ad monasterium. hunc enim nec in claustrum ibi- rium. dem admittit.

Hier schreef Pw zijn bron ondoordacht over : de term « cella » is immers typerend voor Hirsau-Cluny, terwijl Prémontré zijn uithoven « curiae » noemt ⁷¹⁾. — Toch wijst deze passage niet noodzakelijk op monastieke beïnvloeding : ook bij de kanunniken van Springiersbach komt het woord « cella » voor ⁷²⁾.

6) als voorbeeld, dat de hirsauer bron zo sterk verkort wordt weergegeven, dat ze nauwelijks herkenbaar is, citeert Heijman de volgende parallel ⁷³⁾ :

(Hirsau ; PL 150, 992)

(Pw 52)

Qua finita, sedet in choro, et
quousque sacerdos missas cantaturus sit vestitus, intendit lectioni...

in choro autem positus

Aliis non legentibus nec aliud quam solum divinum officium attendentibus, ipse quoque numquam librum aperit ad legendum, maxime in choro...

non divino officio intendens,

Ut caetera membra ita ipsum quoque cohibet visum a vagacitate...

vagis oculis et motu irreligioso minus que competenti levitatem mentis ostenderit ;

Ware het niet juist geweest uit de consuetudines van Marbach, die hij ongetwijfeld kende, de volgende tekst te citeren ⁷⁴⁾ ?

(Marbach)

(Pw 50-51)

quisquis igitur mox ut signum datum fuerit,

si quis mox ut signum datum fuerit, non relictis omnibus quaecumque in manibus habuerit, cum matura tamen festinatione differat se preparare, ut secundum regulam ad ecclesiam ordinate cum processione et

secundum regulam ad ecclesiam cum processione ordinate et

⁷¹⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 32.

⁷²⁾ Ch. DEREINE, *Les coutumiers de Saint-Quentin de Beauvais et de Springiersbach* in *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, XLIII, 1948, p. 424, 429.

⁷³⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 34.

⁷⁴⁾ E. MARTÈNE, *De antiquis ecclesiae ritibus*, t. III, p. 309-310. Antwerpen, 1764.

composite et cum silentio non venerit,

in choro aut

divi-

no officio

 non intendens vagis oculis et motu minus religioso et minus

competenti

 levitate mentis ostenderit, designatum sibi cantandi vel legendi officium non accuratissime compleverit, responsum aut antiphonam ad matutinum incepturus chorum turbaverit, aut lecturus in constituto tempore sive bene, sive male legat non previderit,

veniam in

choro non
quaesierit, vel si quicquam aliud cantare vel legere praesumpserit, quam quod communis consensus probat, si in choro riserit vel alios ridere fecerit, vel loquutus quicquam fuerit,

si in conventum venire distulerit ibidem aliquid tumultus et inquietudinis fecerit, ad mensam cum ceteris non accurrerit,
fratribus dormientibus
abfuerit,

aliquam in dor-

mitorio inquietudinem fecerit,

de claustro sine

licentia egressus fuerit, cum licentia egressus moras fecerit,

alicui extra-

neo
loquutus fuerit,

sine licentia aliquid

composite et cum silentio veniat infra septa atrii vel extra in vicino manens ;

(Pw 52)

in choro autem positus non

divi-

no officio

 intendens, vagis oculis et motu

irreligioso

 minus que competenti levitatem mentis ostenderit ; designatum sibi cantandi vel legendi officium non accuratissime compleverit ; responsum vel antiphonam incepturus, chorum turbaverit, lectionem in constituto tempore

non previderit ; chorum

male cantando vel legendo offendens, non statim se coram omnibus humiliaverit ; si quicquam legere vel cantare presumpserit, quam quod communis consensus probat ; si in choro riserit vel alios ridere fecerit ;

(Pw 51)

si in conventum venire distulerit, si ibidem aliquid tumultus et inquietudinis fecerit ; si ad mensam cum ceteris non venerit ; si ad communem rasuram presens non fuerit ; si dormientibus fratribus per negligentiam defuerit, presens aliquam in dormitorio inquietudinem fecerit ; de via veniens eadem die, si fieri potest, benedictionem accipere neglexerit, vel absque ea de monasterio, nisi ad possessiones vicinas vadens plus una nocte moraturus, exierit ; de claustro sine licentia exierit ; per licentiam egressus, moram fecerit ;

(Pw 52)

si quis fratri vel alicui extra-neo sine licentia et testimonio locutus fuerit ; si quis silentium non tenere in consuetudinem duxerit ; si aliquid ab aliquo

iniussus dederit vel acceperit,	acceperit iniussus vel dederit ;
	(Pw 51)
denique in aliquo re-	si in aliquo gestu re-
prehensibilis exstiterit ;	prehensibilis fuerit ; si in aliquo
	notabilis fuerit.

Na het voorafgaande zal het duidelijk zijn, dat wij het oordeel van M. Baudot, die destijds de resultaten van Heijmans dissertatie als definitief beschouwde, niet kunnen aanvaarden ⁷⁵⁾. Ontlening door Pw aan Cluny-Hirsau-Berge is uitgesloten.

Uit de bepalingen van Pw spreekt een sterk verlangen naar éénvormigheid in leefwijze tussen de verschillende abdijen. Helaas hebben de omstandigheden verhinderd, dat Norbertus bij de stichting van premonstratenzer kloosters in zijn bisdom deze eenheid volledig doorvoerde. Want hij stond aan het O. L. Vrouweklooster en de abdij Gottesgnaden een van Prémontré afwijkende kleding en liturgie toe. Ook later hebben deze aan de verordeningen van Norbertus vastgehouden en zo ontstonden er in de orde twee richtingen, die op bepaalde punten diametraal tegenover elkaar stonden ⁷⁶⁾. Tussen deze beide uitersten vormde zich reeds vroeg een derde groep, waartoe volgens Heijman ook de redacteur van Pw behoorde ⁷⁷⁾. Deze zou in de tekst van Px veranderingen hebben aangebracht om aan beide partijen tegemoet te komen : zijn werk zou een niet-officieel karakter dragen.

In plaats van te spreken over wollen kleding of linnen, een van de strijdpunten tussen Prémontré en Maagdenburg, geeft Pw de voorkeur aan het woord « albe » ⁷⁸⁾. — De door Heijman aangevoerde bewijsplaats blijkt echter een woordelijke ontlening aan Cîteaux te zijn : Abbas debet primum et proprium locum in dextro choro habere, « et ante albis indutos stare » ⁷⁹⁾. Bovendien heeft hij deze passage onjuist verstaan : ze handelt niet over de dagelijkse kleding der kloosterlingen, doch over die der ministri, welke naar

⁷⁵⁾ In zijn bespreking van Heijmans werk schreef Marcel BAUDOT in *Le Moyen Age*, XXXII, 1931, p. 119: « L'enquête consciencieuse de M. Heijman menée selon les règles les plus strictes de la critique moderne apporte à l'examen des problèmes que posent les origines de l'ordre des Prémontrés des solutions que l'on peut accepter comme définitives ».

⁷⁶⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 79-85.

⁷⁷⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 87.

⁷⁸⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 86-88.

⁷⁹⁾ Pw, p. 16 = GRIESSER, p. 270.

het koor terugkeren, wanneer hun aanwezigheid bij het altaar niet vereist is.

De voorschriften van Pw omtrent uniformiteit in geheel de orde zouden volgens Heijman een tegemoetkomen aan Prémontré betekenen, terwijl de auteur de maagdenburger richting in het gevele trachtte te komen door aan te geven, dat er geen vaste plaats voor het bijeenkomen van het generaal kapittel is bepaald ⁸⁰⁾. — In één adem ontzenuwt Heijman echter zijn eigen argument door op te merken, dat Pw in deze slechts een getrouwe weergave is van de oorspronkelijke redactie. Maar dan is het ook niet gerechtvaardigd de samensteller van Pw van boze bedoelingen te betichten.

Tenslotte zou Pw ook in de bekende strijdvraag, of men de kloosteroverste « abt » of « proost » diende te noemen, geweigerd hebben kleur te bekennen door enerzijds de abtstitel te behouden, maar anderzijds de term « prior » te vervangen door « proost » ⁸¹⁾. — Blijkbaar slaat Heijman de verstandelijke vermogens van de redacteur van Pw en van de Maagdenburgers niet hoog aan, als hij meent, dat deze hoopte hen door deze truc voor zich te kunnen winnen.

Kunnen wij ons dus niet verenigen met het standpunt van Heijman, die Pw beschouwt als de persoonlijke onderneming van een niet voor zijn taak berekende onbekende, evenmin kunnen we de mening van L. van Dijck aanvaarden, die de in Pw geschetste ordesorganisatie (hfdst. 21-31) verlaagt tot de rang van een ontwerp, dat pas rechtsgeldigheid verkreeg door een pauselijke goedkeuring ⁸²⁾. Wel merkt de schrijver terecht op, dat deze vereist was, wanneer de wetgever van Prémontré aan het generaal kapittel of aan de patres-abbates voorrechten toekende, die volgens het toenmaals geldende kerkelijke recht aan de bisschoppen toekwamen. Zo had het generaal kapittel van Cîteaux het wijze besluit genomen geen nieuwe abdij te stichten, voordat de bisschop van het diocees de Carta caritatis had goedgekeurd; hierdoor gingen zijn rechten inzake keuze, correctie en afzetting van de abt ten dele van de bisschop over op de pater-abbas. — Wat Pw betreft dient echter opgemerkt te worden, dat de redacteur ervan dat hoofdstuk uit de Carta caritatis, waarin sprake is van de beperking van de rechten van de bis-

⁸⁰⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 87.

⁸¹⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 86.

⁸²⁾ L. VAN DIJCK, o. c., p. 89-93.

schop, niet heeft overgenomen. Daarom was er ook geen pauselijke goedkeuring nodig om Pw in zijn geheel onmiddellijk rechtsgeldigheid te verlenen.

Toen echter de premonstratenzer abten deze leemte in de ordesorganisatie wilden aanvullen met soortgelijke voorschriften als de *Carta caritatis* ze bood, haastten ze zich hiervoor de goedkeuring van paus Innocentius II te vragen, die deze op 12 april 1131 schonk ⁸³). Sterk door de bevestiging van de hoogste kerkelijke autoriteit was het voor hen nu gemakkelijker in besprekingen met de afzonderlijke bisschoppen, in wier rechtsgebied hun abdijen lagen, de doorvoering van deze nieuwe maatregelen te verkrijgen. Een interessant voorbeeld hiervan biedt een oorkonde van de bisschop van Kamerijk. Hierin verleent Liethardus aan de abt van het stamklooster de bevoegdheid om in zijn diocees de door Innocentius II geschetste procedure toe te passen ⁸⁴).

Daar bedoelde pauselijke bulle van 1131 een aanvulling is op de oorspronkelijke statuten van Prémontré, mag men veilig concluderen, dat de redactie van Px vóór deze datum is ontstaan ⁸⁵).

III. DE STATUTEN VAN ABT PHILIPPUS

Op hoge leeftijd gekomen had de ijverige handschriftenverzamelaar Edmond Martène, O. S. B. het genoegen een tweede editie van zijn bekende *De antiquis ecclesiae ritibus* te kunnen bezorgen. Met trots vermeldt de schrijver op de titelpagina, dat deze uitgave met meer dan een derde van de oorspronkelijke omvang is uitgebreid. Een niet onaanzienlijk gedeelte van deze aanwas mag op rekening van een appendix op het einde van de derde band geschreven worden, waarin de auteur een aantal tot dan toe onbekende kloosterregels publiceerde. Hieronder bevinden zich de *Primaria instituta canonicorum praemonstratensium* (= Pm) ⁸⁶).

Deze stamden uit een 13^e eeuwse codex van de bibliotheek van St.-Victor te Parijs, die men sedertdien verloren waande. De pogin-

⁸³) J. LE PAIGE, o. c., p. 419-420.

⁸⁴) J. EVERS, *Kamerijk en Premonstreit in 1132* in *Anal. Praem.*, II, 1926, p. 89-90.

⁸⁵) H. HEIJMAN, o. c., p. 79 komt op grond van een andere redenering tot dezelfde conclusie.

⁸⁶) E. MARTÈNE, o. c., t. III, p. 321-336. Antwerpen, 1764.

gen van R. van Waefelghem om deze terug te vinden bleven zonder resultaat. De inventaris van de handschriften, welke ten tijde van de Franse revolutie van St.-Victor naar de Bibliothèque Nationale overgingen, zou geen premonstratenzer statuten vermelden ⁸⁷⁾. Kennelijk heeft hij deze catalogoog slechts oppervlakkig doorgenomen ; want bij een hernieuwd onderzoek naar het lot van dit handschrift bleek ons, dat L. Delisle onder nr. 14.762 premonstratenzer statuten vermeldt ⁸⁸⁾. Reeds Ch. Dereine sprak het vermoeden uit, dat deze codex de door E. Martène gebruikte zou zijn ⁸⁹⁾. Bij een vergelijking van genoemde codex met de uitgave van Martène blijkt deze veronderstelling juist te zijn. Enige opmerkelijke fouten in de tekst, welke Martène zonder nadenken heeft overgenomen, bewijzen dit :

(Pw 44)

(ms 227)

(Martène 327)

Auditorium sine licentia numquam ingrediantur. Quod si aliquo opus habuerint, querant signo vel sonitu ad ostium, et tunc, si concessum fuerit, ingrediantur.

Auditorium sine licentia numquam ingrediantur. Quod si aliquo opus habuerint, querant singulo vel sonitu ad ostium, et tunc, si concessum fuerit, ingrediantur.

Auditorium sine licentia numquam ingrediantur : quod si aliquo opus habuerint, quaerant singulo vel sonitu ad ostium, et tunc si concessum fuerit ingrediantur :

— Zowel ms als Martène lezen « signo » foutief als « singulo ».

(Pw 44)

(ms 228)

(Martène 328)

Egredientes fratres ad mensam silentium teneant, nisi necessitate cogente.

Egredientes fratres ad missam silentium teneant nisi necessitate cogente ;

Egredientes fratres ad missam silentium teneant nisi necessitate cogente ;

— Ms en Martène lezen « mensam » foutief als « missam ».

(Pw 18)

(ms 229)

(Martène 329)

In claustro tempore lectionis et ubicumque fratres fuerint, ut

in claustro tempore lectionis et ubicumque fuerint fratres, ut

In claustro tempore lectionis, et ubicumque fuerint fratres ut

⁸⁷⁾ Pw, p. 6, nota 4.

⁸⁸⁾ L. DELISLE, *Inventaire des manuscrits latins conservés à la Bibliothèque Nationale (Bibliothèque de l'Ecole des Chartes)*. Parijs, 1869.

⁸⁹⁾ Ch. DEREINE, *Coutumiers et ordinaires de chanoines réguliers in Scriptorium*, V, 1951, p. 111.

ordinate se habeant inordinate se habeant in ordine se habeant
sollicite procurare. sollicite procurare ; sollicite procurare :

— Ms leest « ordinate » foutief als « inordinate », dat Martène op zijn beurt verbetert in « in ordine ».

(Pw 18)	(ms 229)	(Martène 329)
Quod si forte prior in via directus vel in infirmitorio vel ubicumque absens fuerit, locum eius in- tus et foris per om- nia tenebit, excepto quod in ecclesia lo- cum suum non mutabit ;	Quod si forte prior in via directus fuerit vel in infirmitorio vel extra abbatiam, locum eius in- tus et foris per om- nia tenebit, excepto quod lo- cum suum in ea non mutabit ;	Quod si forte prior in via directus fuerit, vel in infirmitorio vel extra abbatiam, locum eius in- tus et foris per om- nia tenebit, excepto quod lo- cum suum in ea non mutabit,

Ms kort « ecclesia » af tot « e », wat Martène foutief leest als « in ea ».

(Pw 36)	(ms 237)	(Martène 334)
Nulla sane ratione nisi duabus ex cau- sis annuo licebit deesse capitulo	Nulla autem ratione anulo licebit deesse capitulo	Nulla autem ratione a nullo licebit deesse capitulo,

— Ms leest « annuo » foutief als « anulo », wat Martène ver-
andert in « a nullo ».

(Pw 35)	(ms 237')	(Martène 334)
Abbatem patrem abbatis filii monaste- rium visitantem, non eius canonicum vel novitium ad obedi- entiam vel professio- nem recipere, nec ipso invito inde ab- ducere, nec alium ad habitandum introdu- cere ;	abbatem patrem abbatis filii monaste- rium visitantem non eius canonicum vel novitium ab obedi- entiam vel professio- nem recipere, nec ipso invito inde ad- ducere nec alium ad habitandum introdu- cere,	abbatem patrem abbatis filii monaste- rium visitantem non eius canonicum vel novitium ad obedi- entiam vel professio- nem recipere, nec ipso invito inde ad- ducere, nec alium ad habitandum introdu- cere :

— Niet enkel ms, ook Martène leest « abducere » foutief als « adducere ».

(Pw 37)

Pulmentaria intra
monasterium
sint semper et
ubique sine carne et
sagimine,

(ms 238')

statuimus, ut intra
monasteria nostra pul-
menta sint semper et
ubique sine carne et
sine sanguine

(Martène 335)

statuimus ut intra
monasteria nostra pul-
menta sint semper et
ubique sine carne et
sine sanguine,

— Ms schreef « sagimine » oorspronkelijk foutief over als « sanguine », maar verbeterde dit later in « sagimine » door punt onder de n te plaatsen en tweemaal i in te lassen ; Martène nam « sanguine » over van ms.

Hoe Martène tot de volgende, moeilijk verstaanbare passage is gekomen, wordt ons eerst duidelijk, wanneer we het handschrift voor ons hebben :

(ms 228')

Qui vero de ventosis vel garsis
minui voluerint, ante cenam mi-
nuentur. In .V. et matutinis
pausabunt, de cetero conventum
tenentes preter ad refectionem,
in qua aliquid per misericordiam
eis adici debebit.

(Martène 328)

Qui vero de ventosis vel garsis
minui voluerint, ante coenam mi-
nuentur ; in quinta et matutinis
pausabunt, de cetero conventum
tenentes praeter ad refectionem,
in qua aliquid per misericordiam
eis adiici debebit.

— De uitgever beschouwde de V als een getal, terwijl uit de kontekst kan worden opgemaakt, dat V een afkorting is voor Vesperis.

Wat de datum van deze statuten betreft : Heijman meende, dat de redactie ervan na 1198 tot stand gekomen moest zijn ; er ontbreken namelijk de in Pw vervatte bepalingen betreffende de kloosterzusters (hfdst. 75-81). Deze zouden zijn uitgevallen ten gevolge van een besluit van het generaal kapittel om geen moniales meer aan te nemen, dat door paus Innocentius III in 1198 werd bevestigd ⁹⁰⁾. — Dit gegeven voor de datering werd reeds door Pl. Lefèvre ontzenuwd ⁹¹⁾. Hij merkte op, dat de pauselijke bulle expressis verbis vermeldt, dat dit besluit van het generaal kapittel reeds lang vóór 1198 werd genomen en vóór deze datum meerdere malen werd hernieuwd.

⁹⁰⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 89-90.

⁹¹⁾ Pl. LEFÈVRE, *Les statuts de Prémontré réformés sur les ordres de Grégoire IX et d'Innocent IV au XIII^e siècle* (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique, fasc. 23), p. XI. Leuven, 1946.

Hierna toont Pl. Lefèvre aan, dat de redactie van Pm ook niet noodzakelijk na 1188 ligt, zoals Heijman meende te moeten concluderen uit het feit, dat het verbod om zielzorg vanuit een parochie uit te oefenen in Pm niet meer voorkomt ⁹²⁾. Hij bracht deze weglating in verband met een privilege van Clemens III, dat aan de abdij Prémontré toestond haar geïncorporeerde parochies door eigen conventuales te laten bedienen. Maar zoals Heijman zelf reeds opmerkte, hadden andere abdijen dit voorrecht al vroeger verkregen; voorzover thans bekend, was Roggenburg de eerste abdij, die verlof daartoe verkreeg in 1144 ⁹³⁾. Maar dan is het ook mogelijk, dat bij de herziening van Pw (= Pm) met de in verschillende abdijen reeds bestaande toestand rekening werd gehouden, al voordat het hoofdklooster in 1188 dezelfde toestemming verwierf.

Vervolgens zoekt Pl. Lefèvre zelf een terminus ante quem voor de redactie van Pm. Deze moet zeker vóór 1198 liggen, want we vinden hierin niet opgenomen het in dat jaar door de paus goedgekeurde generaal-kapittelbesluit, dat de abten verbiedt gebruik te maken van de pontificalia. Het is ondenkbaar, dat Pm deze beslissing niet zou hebben verwerkt, als de redactie hiervan na 1198 tot stand was gekomen. — Verder wijst de auteur erop, dat de premonstratenzer Adam van Dryburgh in zijn ascetisch tractaat *De ordine, habitu et professione canonicorum praemonstratensium* tweemaal een letterlijk citaat van een exclusieve Pm-tekst geeft. Hieruit moet men besluiten, dat de redactie van Pm tot stand kwam vóór 1178, in welk jaar genoemd werk verscheen. — Tenslotte wordt aangetoond, dat de nieuwe redactie der statuten vóór 1177 het licht zag, daar in Pm de nauwkeurige voorschriften ontbreken, die Alexander III in dit jaar gaf aangaande de keuze van abten en de visitatie der moederabdij ⁹⁴⁾.

Een nog vroegere datering van Pm geven is wellicht prematuur. Toch menen we enkele aanwijzingen in die richting gevonden te hebben. Adam van Dryburgh, die in zijn beschrijving van het dagelijks leven ener premonstratenzer abdij de statuten der orde zeer vaak ter sprake brengt, vermeldt immers nergens het recente karakter ervan. — In een brief van 10 mei 1172 verklaarde paus Alexander III

⁹²⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 89.

⁹³⁾ C. L. HUGO, *Sacri et canonici ordinis Praemonstratensis annales*, t. II, probationes, c. 435. Nancy, 1736.

⁹⁴⁾ Pl. LEFÈVRE, o. c., p. XII-XIII, XXXII, nota 1.

de verkiezing van Joannes tot abt van Prémontré ongeldig, omdat hierbij de voorgeschreven procedure niet in acht genomen was : men had namelijk de raad en de instemming van de aanwezige abten niet afgewacht ⁹⁵⁾. Nu bevindt het door de paus bedoelde voorschrift zich reeds in Pm (distinctio IV, caput 8). — Nog een ander schrijven van dezelfde paus aan Philippus, abt van Prémontré, en zijn mede-abten in vergadering bijeen komt voor de onderhavige kwestie in aanmerking. Alexander III zegt vernomen te hebben, dat onder de lekebroeders grote beroering is ontstaan naar aanleiding van besluiten, welke onlangs op het generaal kapittel zijn genomen. Hij verzoekt nu alle nieuwe maatregelen, waaruit onenigheid kan voortkomen, uit te stellen tot een tijd, dat de vrede in de kerk is teruggekeerd en de opkomst der abten op het generaal kapittel dus groter kan zijn ⁹⁶⁾. Hieruit blijkt, dat ten tijde van Philippus, die in 1161 Hugo van Fosses als abt van Prémontré opvolgde en dit tot 1170 bleef ⁹⁷⁾, door het generaal kapittel nieuwe statuten voor de lekebroeders werden gemaakt. Uiteraard bracht de herziening van bepalingen voor de leefwijze der conversi haar consequenties voor de rest van Pw met zich mee. Daarom lijkt het niet te zeer gewaagd de nieuwe redactie der statuten (= Pm) in de jaren 1161-1170 te stellen. Zonder twijfel hebben de vergaderde abten gevolg gegeven aan de wens van de paus om het opstellen van een definitief statuut voor de broeders eerst later opnieuw in behandeling te nemen. Zo is het te verklaren, dat de definitieve redactie van Pm geen bepalingen bevat omtrent de conversi.

Is het mogelijk de totstandkoming der redactie van Pm nog nader te preciseren ? Algemeen erkend is het feit, dat de ontwikkeling van het ordesrecht van Cîteaux op de voet gevolgd wordt door Prémontré ⁹⁸⁾. Een verandering in de Carta caritatis, door paus Alexander III in 1165 bevestigd, is daarentegen door Pm niet overgenomen ⁹⁹⁾. Hieruit mag, dunkt ons, worden besloten, dat de redactie van Pm in de jaren 1161-1165 tot stand kwam.

In het hoofdstuk over de statuten van Hugo van Fosses is genoegzaam gebleken, dat we de mening van Heijman, volgens welke

⁹⁵⁾ PL, t. CC, c. 823-824.

⁹⁶⁾ PL, t. CC, c. 614-615.

⁹⁷⁾ N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense...*, t. II, p. 527. Straubing, 1952.

⁹⁸⁾ P. VERMEER, o. c., p. 76.

⁹⁹⁾ P. VERMEER, o. c., p. 74.

Pw een niet-officiële redactie zou zijn, niet kunnen delen. Het valt dan ook a priori te verwachten, dat de nieuwe bewerking der ordesstatuten (= Pm) niet onmiddellijk op Px teruggaat ¹⁰⁰⁾, maar op Pw, daar deze er in tijdsorde dicht bij staat.

Er rest ons nog één vraagstuk te bespreken : heeft de redacteur van Pm bij het opstellen van zijn tekst opnieuw gebruik gemaakt van de consuetudines van Cîteaux ? Het valt namelijk op, dat Pm in meerdere passages dicht bij Cîteaux staat dan Pw. Op grond hiervan kwam Pl. Lefèvre tot de hypothese, dat Pm weliswaar teruggaat op Pw, maar zich bovendien inspireert op een nieuwe recensie der cisterciënzer gewoonten, daterend uit de jaren 1173-1191 ¹⁰¹⁾. — De juistheid van deze onderstelling kunnen we verifiëren met behulp van belangrijk oudere bronnen dan de auteur zelf ten dienste stonden : sindsdien zijn er meerdere nieuwe teksten gepubliceerd van Cîteaux. In een bijlage (zie beneden) plaatsen we daarom naast elkaar :

a) de oudste tekst der cisterciënzer gebruiken van ± 1134, gepubliceerd door B. Griesser ;

b) de tekst van Pw ;

c) een cisterciënzer tekst van ± 1152, uitgegeven door C. Noschitzka ;

d) de tekst van Pm.

Een zorgvuldige vergelijking van deze teksten toont aan, dat Pm inderdaad bepalingen bevat, welke niet voorkomen in Griesser noch in Pw, doch wel in de redactie van Noschitzka. Hieruit kunnen we besluiten, dat Pm zich inderdaad inspireert op een nieuwe redactie van Cîteaux ; het is echter niet op die uit de jaren 1173-1191, zoals Pl. Lefèvre meende, maar op een van vroegere datum.

IV. BESLUIT

Reeds kort na de stichting van Prémontré zag Norbertus zich door de grote toevloed van leerlingen gedwongen naar een regel uit te zien, die het gekozen vita apostolica voor de toekomst in vaste banen zou leiden. Hij aanvaardde de regula Augustini, welke hij als de authentieke beschouwde : de regula secunda + tertia. Alle

¹⁰⁰⁾ H. HEIJMAN, o. c., p. 56.

¹⁰¹⁾ Pl. LEFÈVRE, o. c., p. IX. — Zie ook P. VERMEER, o. c., p. 68.

door de oudste bronnen vermelde bijzonderheden aangaande de leefwijze der eerste Premonstratenzers steunen op voorschriften van deze regel. Van monastieke beïnvloeding is hier nog geen sprake. Dat Norbertus later voor de organisatie van zijn kloosters onderling de regeling van Cîteaux, zoals deze was vastgelegd in de Carta caritatis, zou hebben overgenomen, is op grond van de twijfelachtige authenticiteit der stichtingsoorkonde voor de abdij St.-Martin te Laon onzeker en bovendien moeilijk overeen te brengen met de andere gegevens, welke wij bezitten.

Onder invloed van de kerkelijke autoriteit en door de vaak felle bestrijding, die de sterk afwijkende gewoonten van Prémontré in andere milieus opriepen, zag men zich na het vertrek van Norbertus genoodzaakt tot een zekere aanpassing aan de traditionele gebruiken. Het groeiend aantal stichtingen deed de behoefte ontstaan aan grotere eenvormigheid tussen de verschillende kloosters. Hiertoe werden vóór het jaar 1131 statuten opgesteld. De oorspronkelijke redactie ervan (= Px) benutte als bronnen de Ecclesiastica officia en de Summa cartae caritatis met haar capitula van Cîteaux. De door Heijman veronderstelde afhankelijkheid van het klooster Berge bij Maagdenburg moet worden afgewezen. Deze, door ons gepostuleerde, eerste redactie bezat officiële rechtsgeldigheid. — Een latere versie (= Pw), daterend uit de jaren 1140-1161/1165, is bewaard gebleven; deze is niet het werk van een religieus, die voor zijn taak ongeschikt was, maar evenals Px een officiële redactie.

Het handschrift, dat E. Martène voor zijn uitgave der *Primaria instituta canonicorum praemonstratensium* benutte, bevindt zich thans als ms. latin 14.762 in de Bibliothèque Nationale te Parijs. Dit bevat een nieuwe redactie van de premonstratenzer gebruiken, die werd opgesteld in de jaren 1161-1165; deze steunt op Pw en op de cisterciënzer gewoonten van ± 1152.

I. J. VAN DE WESTELAKEN, O. Praem.

(Griesser 241)

Finito capitulo et preparatis fratribus ad laborem pulsetur tabula a priore uel a subpriori, si prior iusserit.

Ad cuius sonitum conueniant omnes

ex-
ceptis infirmis et uariis officiis deputatis. Seruitor tamen infirmorum, nisi apparatu infirmorum detentus sit, et cantor et sacrista et hospitalis et magister nouitiorum sicut et alii conueniant.

(Pw 39)

Finito capitulo et preparatis fratribus ad laborem, pulsetur tabula a preposito uel subpreposito, si prepositus iusserit.

Ad cuius sonitum conueniant fratres omnes,

ex-
ceptis infirmis et uariis officiis deputatis. Seruitor tamen infirmorum, nisi apparatu infirmorum detentus fuerit, et cantor et sacrista et magister nouitiorum et hospitalis sicut et alii conueniant.

(Noschitzka 88-89)

Finito capitulo, et preparatis fratribus ad laborem, pulsetur tabula a priore uel a subpriori, si prior iusserit, ipsis tamen maiori utilitate occupatis forsit. Ad cuius sonitum conueniant omnes

ex-
ceptis infirmis et uariis officiis deputatis. Seruitor tamen infirmorum, nisi apparatu infirmorum detentus fuerit, et cantor et sacrista et hospitalis et magister nouiciorum sicut alii conueniant, nisi aliquos horum pro maiori occupatione abbas in capitulo inde absoluerit.

Prior si domi fuerit, semper pulset tabulam et ordinet laborem suum in auditorio. Si uero extra chorum fuerit, subprior uel cui iniunctum fuerit pulset tabulam; prior tamen nichilominus residens in auditorio ordinet laborem suum. Tunc si quis pro qualibet necessitate remanere uoluerit,

ostendat ei causam suam, et quod priori uisum fuerit, faciat. Quod si con-

(Pm, folio 225')

Hora laboris pulsetur tabula a priore, uel subpriori si prior iusserit.

Ad cuius sonitum conueniant omnes fratres et parent se ad laborem, exceptis infirmis et variis officiis deputatis. Seruitor etiam infirmorum, nisi apparatu eorum detentus fuerit, et cantor et sacrista et magister nouitiorum et hospitalis sicut et alii conueniant, nisi aliquos horum abbas pro maiori occupatione in capitulo inde absoluerit.

Si quis pro qualibet necessitate remanere uoluerit,

ostendat causam priori, et quod iusserit faciat. Quod si ius-

serit remanere, prouideat prior laboris, illo fratre com-
monente, quid facere debeat,
postquam illud compleuerit,
pro quo remanet.

serit remanere, prouideat prior laboris, illo fratre com-
monente, quid facere debeat,
postquam illud compleuerit,
pro quo remanet.

cesserit remanere, prouideat ipse illo fratre com-
monente quid facere debeat,
postquam illud compleuerit,
pro quo remanserit. Quod
si aliqua graui necessitate
impediente tabulam pulsare,
et laborem ut dictum est or-
dinare non poterit, subprior
uel cui id iniunctum fuerit
idem faciat, signo si potest
uniuersa ordinans. Quod si
signo non poterit, uerbum fa-
ciat omnino breuiatum et de
labore tantum. Si uero abbas
uel prior aliquem retinere
uoluerit, qui retinetur signum
faciat ei qui tabulam percu-
tit. Si ante laborem
facere non potuerit, post la-
borem innuat.

Ferramenta et alia instru-
menta ad laborem necessa-
ria prior diuidat, prout
uiderit expedire. Exeuntes
autem sequantur priorem
uel quem prior iusserit.

Ferramenta et alia instru-
menta ad laborem pertinen-
tia, prepositus diuidat prout
uiderit expedire. Euntes
autem sequantur prepositum
uel quem ipse iusserit.

serit remanere, prouideat prior illo fratre com-
monente, quid facere debeat,
postquam illud expleuerit
pro quo remanet.

Si uero abbas
uel prior aliquem retinuerit,
qui retinetur signum
ei faciat qui fratres ad labo-
rem ducit; si ante laborem
non potuerit, post la-
borem insinuet.

Ferramenta et alia instru-
menta ad laborem necessa-
ria prior prouideat prout
uiderit expedire. Exeuntes
autem et redeuntes unus post
unum sequantur priorem
uel quem ipse iusserit.

Subsequatur autem conven-
tum subprior uel circator, uel
cui iussum fuerit.

(Griesser 241)

Cum repausauerint, secundum quod qualitas aeris et situs loci permiserint, circa priorem repauserint.

Et sciendum, quod tempore laboris nec legere nec etiam ad laborem librum deferre cuiquam liceat....

(Griesser 239)

Auditoria

numquam ingrediuntur. Quod si aliquo opus habuerint, querant signo uel sonitu ad ostium et tunc, si concessum fuerit, ingrediuntur.

(Pw 39)

Cum repausauerint, secundum quod qualitas aeris et situs loci permiserint, circa prepositum repauserint.

Et sciendum quod tempore laboris nec legere, nec etiam librum ad laborem deferre cuiquam licebit....

(Pw 44)

Auditorium sine licentia numquam ingrediuntur. Quod si aliquo opus habuerint, querant signo uel sonitu ad ostium, et tunc, si concessum fuerit, ingrediuntur.

(Noschitzka 89)

Cum repausauerint, secundum quod qualitas aeris et situs loci permiserint, circa priorem repauserint. Quamdiu autem repausauerint, inter se non significant. Sciendum quod tempore laboris nec legere, nec etiam ad laborem librum deferre cuiquam liceat....

(Noschitzka 86-87)

Auditoria

numquam ingrediuntur. Quod si aliquo opus habuerint, querant signo uel sonitu ad ostium et tunc si concessum fuerit ingrediuntur, ubi non loquantur plures quam duo simul

lectionis tempore, nisi forte prior pro aliqua necessitate conuocandos plures sibi iudicauerit.

Completo pro quo ingressi sunt cito exeant, nisi detineantur....

(Noschitzka 99)

In plumis non iaceat,

nisi forte stramen uel aliud tale quid super quo iaceat sine magno labore aut sumptu habere non possit.

(Pm, folio 225')

Cum repausauerint, secundum quod qualitas aeris et situs loci permiserint, circa priorem repauserint. Quamdiu autem repausauerint, inter se non significant. Sciendum quod tempore laboris nec legere nec etiam ad laborem librum deferre cuiquam licebit....

(Pm, folio 227')

Auditorium sine licentia numquam ingrediuntur. Quod si aliquo opus habuerint, querant signo uel sonitu ad ostium, et tunc, si concessum fuerit, ingrediuntur. Ibi non loquantur plures quam duo simul presente priore, vel alio quem ipse miserit, et hoc stando, nisi forte prior pro aliqua necessitate plures sibi conuocandos iudicauerit.

Completo vero pro quo ingressi sunt, cito exeant, nisi detineantur....

(Pm, folio 228)

Super culcitra non iaceat, sed super vambitios, nisi forte stramen vel aliud quid tale super quod iaceat sine magno labore aut sumptu habere non possint.